

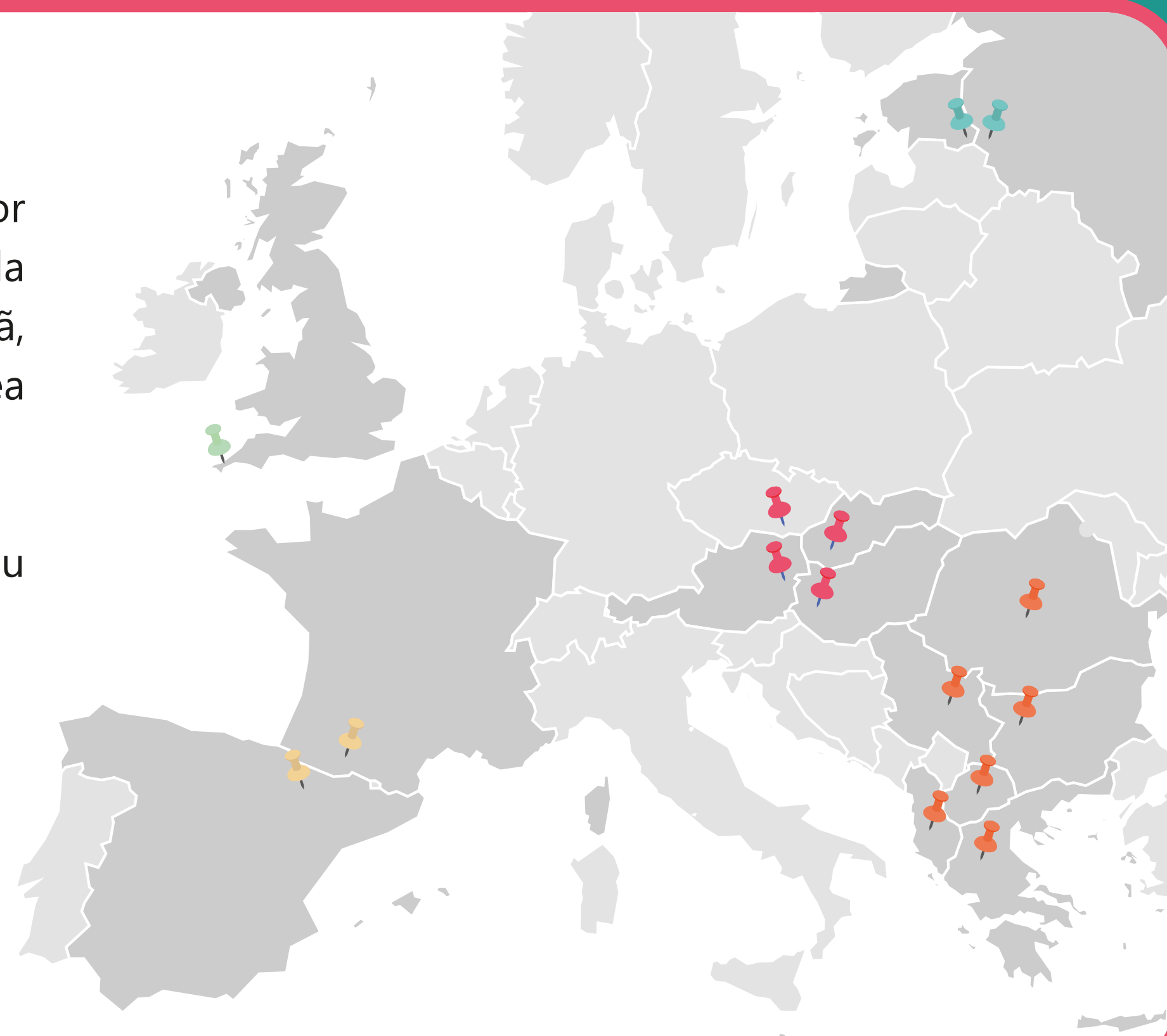

Ti RISE UP (Scoală-n cap):

RISE UP (scoală-n cap) easti un proiect european curmat ti crishtearea a diversitatiljei limbilor tră Evropă prit crishtearea a boatsilor njitslor comunităts lingvistitsi. Initsiativa mutreashti s-da curaj a comunitătslor di limbă minoritară prit crearea ligături anamisa di activishtilli di limbă, zburătorlji shi năuli zburători dit comunităts diferiti, identificarea a bunilor prăxi shi developarea a ma multor resursi, inclusiv un set di hălăts digitali.

RISE UP (scoală-n cap) lucrează prota sh-protă cu tsintsi comunităts lingvistitsi tsi sunt asprândits pisti Evropa:

- Arăneshti/Araneze (Spania, Frantsa)
- Armăneashti (Arbinushii, Vărgăria, Gărtsii, Machidunia di Aratsili, Sărghia shi România)
- Croată di Burgenland (Austria, Ungaria, Slovachia, Cehia)
- Cornish (Văsilia Unită - UK)
- Seto (Estonia shi Arusii)

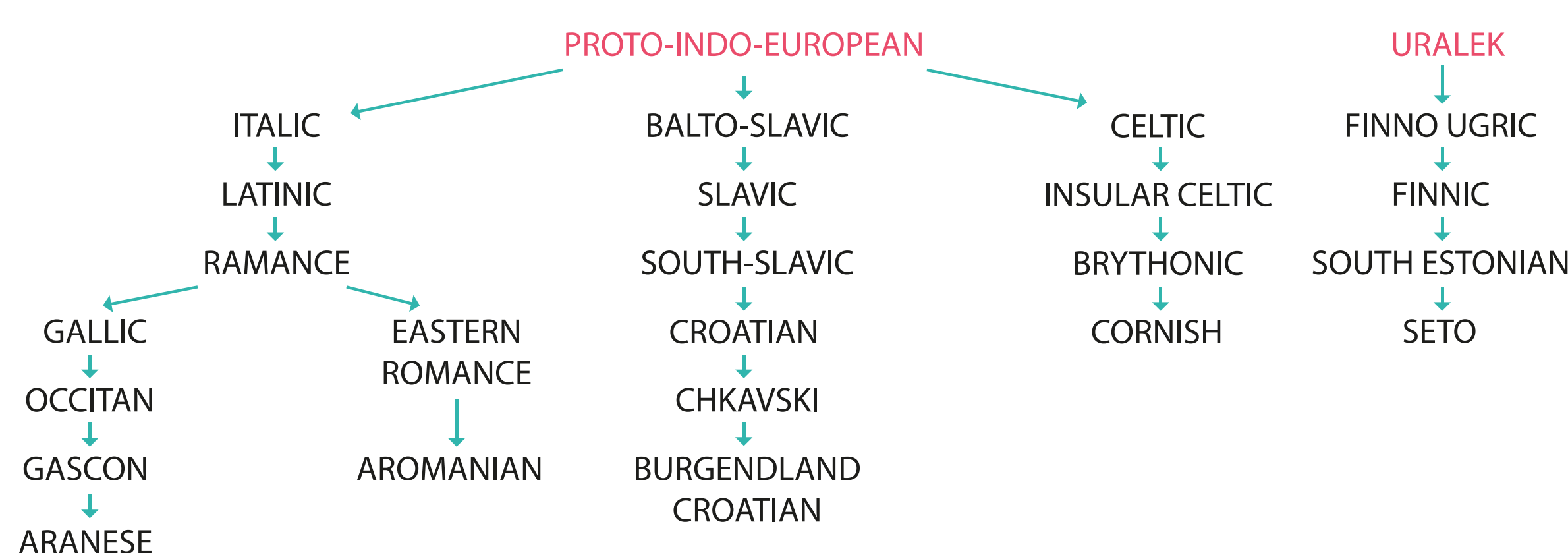
Ti “Boatsili Comunitătsljei”:

Tu mai 2024, RISE UP proiectul fu nicuchir la ună Reshedintsă Artistică tu Barse-lona. Artishti lucră deadun, anvitsară un di alantu shi adrară cāntitsi, poezii shi alti creatsii di boatsi deadun shi tu cafi ună di atseali tsintsi limbi comunitări. Cu scanarea a codlui QR di la fundul a Profililor comunitări di limbă, putets s-ascultats boatsili alushtoru Brett Hiiob (Seto), Fiona O’Cleirigh (Cornish), Mario Csenar (Burgenland Croat) shi Daniela Stoica (Armână), Marina Cuito shi Alidé Sans, cari vizitară artishtilli rezidentsi (Arăneshti).

Ti Cartă Europeană a Limbilor Reghionali shi Minoritări (ECRML):

Di pi website-lu a Consiliul ali Evropă: „Cartă europeană a limbilor reghionali ică minoritări (ECRML) easti conventsiunea europeană tră protectsia shi promovarea limbilor ufilisiti di minoritătsli traditsionali. Carta easti minduită ta s-aveagljă shi s-promovează limbili reghionali shi minoritări shi s-da izini a zburătorlor s-li ufilisească em tu bana privată, em publică. Ea bagă borgea a vasiliilor partitsipanti s-promovează activ ufilisirea alushtor limbi tu ānvitsarea, tu institsiili di giudic, administratsia, media, cultură, bana economică shi sotsială, shi tu cooperarea transfrontalieră. Ashi, Carta năstreatsi protectsia minoritătslor shi anti-discriminari, căftāndu a vasiliilor partitsipanti s-ljea shi misuri di promovari activi tră hāirea limbilor minoritari. Consiliul ali Evropă monitorizează că Carta easti băgată tu praxi.” (<https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/>) Nu tuti vāsili mentsionati pi afishili di ma ānghios u ratificară ECRML - niscānti u simnară, ama nu u ratificară, shi niscānti nu u simnară, nitsi nu u ratificară.

Tu aestu (nicomplet) “pom di limbi”, s-veadi aproapea cum sunt ligats atseali tsintsi soiuri di limbă parti di RISE UP. Pots s-li badz tuti limbili tsi li shtii? (Easti interesant shi s-mindum cum ponji di limbi nu pot s-reprezentează contactul lingvistic shi cum limbili s-au influentsată ună alantă - aestă easti ună parti vitală a ecosistemelor lingvistitsi, shi ma multu tră limbili minoritări.)

Ti numirli di zburători:

Ca ună regulă lingvistică gheenerală a thumbului, „numirli di zburători” (inclusiv atseali di pi afishtili RISE UP) lipseashti s-hibă luati cu niheam di sari, cum s-dzātsi pi anglicheashti. Consideră-li aesti antribări: la tsi nivel di competensă lipseashti s-hibă lugursit „niscāntu om cari east zburător”? S-poati s-hibă lugursit vāră om membru a ună comunitati di limbă fāră s-hibă curent zburător? Lipseashti s-hibă băgati „nău zburători”? Cari lj-misurā aeshtsă „zburători”? Cāndu? Cari metodi ufilisiră aeshtsă? Cari fură motivatsiili a lor ti misurari? Shi tsi opsiuni lă fură dati a respondentsālor ta s-aleagă? Cum tsi s-hibă, RISE UP inclusi nai ptsān niscānti tsifri raportati - ari nica ună diferentsă dit bană reală anamisa di comunitătsli di limbă cari pot să spună ti ndauă suti di njilli, ndauă njilli, ndauă suti, ică ună mnătă di oamini.

Miralh deth cèu - Unā yilia a tserlui

Ti limbă shi comunitatea:

- Arăneshti (Aranes) easti unā soi di limbă ocsitană tsi s-developă tu Val d'Aran (Valea Aran) ditu Muntsălji a Pirineilor. Administrativ, Valea fatsi parti di Catalonia, tu Spania, ama ari ligături lingvistitsi cu Gasconia shi ligături culturali cu alanti locuri Ocsitani dit Frantsa - până la constructsia a tunellu Vielha, tu 1948, valea cari avea multu neauă putea s-hibă aprucheata multu ma lishor dit Frantsa tu kirolu a iarnăli. Ama politic, Val d'Aran s-andrupă ma multu di Coroana Catalană-Aragonă di itia a niscăntsă tracti tsi ālli căftă a Valiljei s-tsănă ma largu sistemlu a ljei di autoguvernari comunitar shi familial, tu schimbu a unāljei taxă tu yiptu (Galin Reiau).
- Tora ari raporturi di aproapea 3.000 - 6.000 di zburători di limba Arănească total. Arăneshti easti parti di lumachi găscănă a Ocsitānljei shi easti unā an-tribari di debată pi cari dialecti ocsitāni lipseashti s-hibă considerati varietātslji a lor. Valea fu un "foc" stabil a multilingvismul di secolu shi armāni un până ază - multsă di localnitsi zburāscu până la tsintsi soiuri di limbă: arăneshti, catalană, spaniolă, frantsuzeashti shi anglicheashti, shi trec anamisa di eali cāndu easti ananghi. Aestu ecosistem lingvistic s-adară shi ma avut di turishtsālji di priimnari shi schi, ama shi di migrantsālji dit America Tsentrală shi di Sud, dit tută Evropă shi dit lumi.
- După tsi fu integratā tu provintsia Catalană di Lleida tu anlu 1834, Val d'Aran sh-kiru tuti privileghiili armasi tu atseali dau ripublits shi dau dictaturi (di Pri-mo de Rivera shi Franco) cari viniră dapoia. Autoorganizarea a Valiljei fu restabilită mash părtsānu dupu pricunushtearea a Val d'Aranlljei "hecho diferencial" (factu di distinctsii) tu anlu 1979. Multipli jgljioati dusiră pit soni la adoptarea a Parlamentului Catalan a Nomlui al Aran tu 2015, pricunushtearea a „realitatea natsională ocsitană” shi statuslu a lui.
- Minări shi inițiuni cari mutrescu s-ndrupască arăneshti fură multsă tu Valea - ditu 2008, numirlu a oaminjlor cari pot s-adghivāsească, s-anyrāpsească shi s-azburască arăneshti criscu cu 14,1%, 11% shi 3,2%, respectiv. Arăneshti easti ānvitsatā activ shi tu sculii, easti recunuscută ca limbă ofitsială a Val d'Aran, shi sectorlu cultural arănescu continueadză s-crească, inclusiv un radio activ shi publicatsii diferiti.

Status a limbāljei?

Spania ari ratificatā ECRML. Frantsa simnă, ama nu u ari ratificatā ECRML.

Limba ocsitană easti pricunuscută ca ofitsială tu Catalonia - ama nu shi tu Frantsa.

Cartă Aroshi di Limbi tu chireari serioază (UNESCO) clasifiseadză tuti shasi dialecti ocsitānji cānuscuti ca tu chireari, shi patru ca dip tu chireari (Auvergnat, Gascon, Languedocien, Limousin, Provençal, shi Vivaro-Alpine).

© Elisa Salomón Romero

Tini shtei?

Ta-s intră veară, 'Hèstes deth huec' ("hareii di foc"), cari nsimneadză 'Era Crema der Haro' tu Les shi 'Era crema deth Taro' ("ardearea a Haro shi Taro") tu Arties, s-yi-urtusescu tu Val d'Aran pi 23 di cirishar (Aylu Yan). Ān Les, noaptea, s-bagă foc pri unā lumachi di ehlă, analtă di 11 di meatri, di pi mesi di casabă Haro, cu giucători traditsionali, shi unā turlui di „topcă di foc” di coaja di olmu, cu numa „halhes”. Pi 29li di cirishar, unā preaclji di proaspitsă-nsurată mushutseashti cu lilici bradzlu di anlu tsi yini shi caftă ta s-aiba ficiori. La Arties, un trunchi di brad tsi ardi s-tradzi pān di comuna, shi oaminjlji pot s-ansarā pisti pirili tsi ardu. Festivitätsli fură adāvgtati la Patrimoniul Imaterial UNESCO a Umanitatiljei tu 2015.

Ti artistu, Ricard Novell (Barselona, 1961)

„Tsicara ca mi-am născut tu unā cāsăbă, aduc aminti di anjlji ca ficior daima fură ligati cu natura. U vidzui prota oară Val d'Aran cāndu aveam un an. Nă curdisim tendzāli nginga arāulu Garonne. Candu niorlji s-asprāndiră, videam cula di cloput di Betlan, shi niheam ma amānat, atsea di Montcorbau. Cāsăbālu atsel s-featsi di atumtsea parti dit bana mea. Di-tu 1984, am bānată ān Val d'Aran shi suntu pi mirāchi cā pot s-u duchescu tută dzua anjurizma aljei. Di cilimean, mi-arisea zuyrāpsearea, ama până tu bitisita a anjlor 90 nu am luată diznāu un cundilj. Dit anlu 2001 shi ninti, lucrāli a meali li expoziati pi ma multi locatsii dit Pirine. Adrai shi multi ilustratsii di patrimoniul natural shi cultural, cari fură bāgtati tu paneluri di informatsii tsi pot s-veadă tu locuri diferits ditu Pirine. Tu 2009 shi 2013, am publicat un njic ghid di priimnari ti Camin Reiau shi unā hartă a Val d'Aran, deadun cu ma multi leghendi locali. Tu 2020, publicai *Un viatge fantastic a traci de creion. Es pòbles dera Val d'Aran*. Pānă tora, fu tipusitā editsia tsintsi, shi cartea fu apridusă tu limba frantsuzească shi arăneshti.”

Grailu vrut di artistu:

“Montcorbison capèth, londeman dia bèth”: Cāndu Montcorbison (un munti arānes) poartă „căciula”, ică niori suntu pi cipita alui, dzua tsi yini va s-hibă musheată.

Cum s-fats
ligătură cu artistul:

Voices of Community:

1. <https://www.visitvalaran.com/en/>
2. <https://www.conselharan.org/>
3. <https://www.institutestudisaranesi.cat/>

4. <https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/occita/expo-aranes/full-sala-ENG.pdf>
5. https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/dadesestudis/altres/arxiu/dossier_eulp-2018_aranes.pdf
6. Costa, J. (2023). A materialist take on minoritization, emancipation, and language revitalization: Occitan sociolinguistics since the 1970s. *Journal of Sociolinguistics*, 27, 327–344. <https://doi.org/10.1111/josl.12618>

Ună Expresii ti mirachi a Balcanlui shi a istoria a lui

Ti limbă shi comunitatea:

- Armăneashti (Armăneashtce/Rrămănesht) easti ună soi di limbă tsi alānci tu multi locuri shi cāsābadz ditu Balcani. Sā zburashti ān ashi-numāsītīli „Sprach-inseln” (insuli di limba) ān Arbinushii, Vārgārii, Gārtsii, Machidunii di Aratsili, Sārgħii, shi Romānia, ama shi ān toatā lumea.
 - Protīli furnjii ti largā arāspāndirea geograficā a armānjlor suntu multīli zuyrāpseri a sinīrlor shi polititsli di restabilizari a teritoriilor tu cari s-azburashti limba. Aestu znjiipsi avea influentsā pi bana a armānjlor multu mobilā. Ca picurāri, armānjli s-mutarā ti cafi sezonā cu oili a lor pānā cāndu s-ancļisirā sinurli, idya shi comertsiantśālji armānj cari s-dusirā anamisa di teritorii cāt ma multu shi cāt ma alargu puturā.
 - Lingvistic, armăneashti easti ună soi di limbă neo-latinā shi fatsi parti ditu lumachi romāneashtā di Estu/Balkan. Suntu raporturi di aproapea 80.000 - 200.000 di zburātori total. Armăneashti avu shi ari integratā ma multi elementi ditu limbili a vitsinjilor shi/icā a ocupantsālor andicra di naima multu sh-adutsea cu ea Dacoromānā, ma cunuscutā ca Romānā. Ea u āmpartsa aestā caracteristicā di aproapea ligāturā cu istroromānlu cari easti dip tu chireari shi cu meglenoromānlu cari idya easti tu chireari.
- Catse armānjli băneadzā ān multi vasilii, circumstantsiili a lor shi a limba a lor suntu modelati di dip di politsile adrati tu cafi unā di eali. Armăneashti easti zburātā naima multu acasā shi tu comunitatea shi easti tut ma multu ufilisitā online. Azā iasi tu migdani un standard dit arada a comunitātiljei online, ama conventsiili ortografitsi armān divizatoari. Tu sondajlu armānescu di RISE UP, armăneashti fu varianta naima aproapea di inimā la 90,5% ditu respondentsā.

Status a limbāljei?

Sārgħii shi Romānia u ratificarā ECRML, ama nu pricunoscu pi armānj ca minoritati etnicā icā lingvisticā. Arbinushii, Vārgāria shi Gārtsia nu u simnarā ECRML, shi dit atseali trei, mash Arbinushii pricunoashti armānjlii ca minoritati etnicā. Ānvitsarea shi cāntāri religioasi suntu posibili ān armăneashti tu Arbinushii, ama agiutorlu shi fondurli trā limbā lipsescu. Machidunia di Aratsili u simnā, ama nu u ratificā ECRML. Ama ofitsial u pricunuscurā comunitatea armăneashtā ca minoritati tu 1991. Armăneashti easti limba ofitsialā co-munitsipalā tu cāsābālu Crushuva nica dit 2006, shi armăneashti poati s-hibā ufilisitā tu giudico shi tu educatsia. Armăneashti easti lugursitā ca “difinit tu chireari” di atlaslu UNESCO, “tu chireari” di Proiectul Limbilor tu Chireari (ELP) shi “sānātos” di Ethnologue.

© Zoran Kardula

Tini shteai?

Idya cu „Vasiljelu di dultseami”(“King Cake”) a vest-evropāljei, multsā armānj u tsān traditsia ortodoxā balcanicā di iarnā t-as coacā unā monedā tu pāni - persoana cari va u aflā va s-aibā tihi tu anlu tsi yini. Di arada măcatā tu dzua di 1 icā 14 di yinar (Dzua a Aiyu Vasili), Epifania (Dzua a Treili Vāsiljeadz) icā Cārciun, moneda icā alti lugurii pot s-hibā coptsā tu “plātsinta”, “vasilopita” tu Gārtsii, “cesnitsa” tu Sārgħii, “kulaci” icā “pitā” tu Arbinushii, “banitsa” tu Vārgārii, “maznik”, “plātsinta” icā “baklava” tu Machidunii di Aratsili, icā tu alti pānji icā piti locali.

Ti artista, Teano Cardula (Skopia, 1997):

Unā dizainatoarā vizualā dedicatā shi pasionatā, di 27 di anj, di Machidunia di Aratsili, easti unā fārā di curmari cāftātoarā di solutsii creativi trā provocāri dizainlui. Bitisi la Universitatea di Sunderland, cu cama di shasi anj di experientsā, easti concentratā pi dizain sotsial, lucreadzā la proiecti cari favorizeadzā feminismul, egalitatea sotsialā, shi LGBTIQ+ shi ndrepturli a minoritātslor. Ca membrā a minoritatea armăneashtā, fu co-fundātoarā a TYCHE/TIHE, asotsiatsia tsi promoveadzā cultura armăneashtā, aoa shi aproapea doi anj. Unā ditu ptsānjli tiniri cari zburāscu armăneashti tu Machidunia di Aratsili, scoati tu migdani conshtientizarea ti prezervarea a patrimoniulu armānescu shi armāni angajatā trā s-facā reprezentari trā ndrepturli a comunitātslor minoritari.

Grailu vrut artistāljei:

„Gura adarā - gura aspardze”

Cum s-fats ligāturā cu artista:

Voices of Community:

1. The RISE UP Project with a Focus on Cross-Border Aspects of the Use and Position of Aromanian / Eva Duran Eppler, Gisela Hagmair, Violeta Heinze, Marie-Therese Sauer // Vulnerable and Endangered Languages in Europe / [ed. Annemarie Sorescu-Marinković, Mirjana Corkević, Mirjana Mirić] - ISBN 978-86-7179-127-4 - (2025), p. 23-60.
2. Sorescu-Marinković, A., Dragnea, M., Kahl, T., Njagulov, B., Dyer, D. L., & Costanzo, A. (Eds.). (11 Mar. 2021). The Romance-Speaking Balkans. Leiden, Niederlande: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004456174>
3. Gardani, F., Lopocar, M., & Giudici, A. (2021). In and Around the Balkans: Romance Languages and the Making of Layered Languages. Journal of Language Contact, 14(1), 1-23. <https://doi.org/10.1163/19552629-14010001>

4. Ntasiou, E. (2017) Aromanian Language and differentiated geographic varieties A teaching approach problems and propositions. Proceedings of the 21st FEL Conference 19 – 21 October 2017. Foundation for Endangered Languages
5. https://wiki.mercator-research.eu/languages/romanian_in_the_balkans
6. <https://farsharotu.org/>

Croată, ma altă

Ti limbă shi comunitatea:

- Burgenland croată (Gradišćanskohrvatski) easti ună soi di limbă tsi s-alăxi tu Burgenland, provintsia nai ma di Estu ali Austrii. Tu Viena ari ună mari comunitati croată di Burgenland, shi comunităts ma njits există tu Ungaria, Slovakia shi Cehia. Aestă soi easti zburătă pisti sinurli di vasilii tu cadri multilingvistitsi shi multiculturali.
- Limba slava, Burgenland croată fatsi parti dit lumachia Ciacaviană a limbăljei croată shi ari raporturi di 30.000 - 65.000 di zburători ân total. Variatsiili croati pricadu prit cum dzăc „tsi” - „ča”, „kaj”, shi „što” duc la Ciacavian, Kaicavian, respectiv Shtocavian. Tsi cara că ân comunităts diferiti di croatsă dit Burgenland domină Ciacaviană, s-aflu elementi di tuti trei. Tu Burgenland croată armănu niscănti structuri, zboară shi frazi „archaitsi”, cum shi zboară âmprămutati di la comunitătsli di anvărliga. Burgenland croată s-diferă shi tu streslu shi actsentlu, atsea tsi âlji da ună „boatsi” unică andicra di croată di arada.
- „Insurli di limba” a Burgenland croatăljei ază si toarnă la mai multi chimati di migratsia di Croatsia shi di Bosnia, tu chirolu a secolului al 16-lea. Nai ma multu, nicuchirli di loc năpoi adrară chihăiadz ditu teritorii znjiipsiti di aputursearea otomană tu casili a lor dit aratsili pustusiti di polim, crizi economitsi shi pandemii.
- Concret tu atsei 100 di anj dit soni, multsă croats di Burgenland au căftat lucru nafoara a hoarilor a lor shi s-au dusă, nai ma multu cătă Viena. Di ptsăn chiro ma năpoi, niscănti hoari bilingvali au ună creashtiri a oaminjlor cu pricădearea di limbi diferiti. Tu chirolu anda ari un numir njic di grădinitsi shi sculii, ama shi di revisti, emisiuni di radio shi televizia, tut ma ptsăn tiniri u zburăscu limba. Un di nai ma importantili evenimenti tră tinirli gheneratsii easti “Dan Mladine” (Dzua tinirlor croats) organizată di “Hrvatski akademski klub”. Cafi yizmăciun, festivalul adună zburători a limbăljei burgenland-croată ditu ma multi reghiuni. Anamisa di tsitati suntu ma multi asotsiatsii culturali, ca cum shi Băsearică Catolică, ntră cari shi călătirea anuală Burgenland Croată cătă Mariazell.

Status a limbăljei?

Austria, Ungaria, Slovakia shi Cehia tuts au ratificată ECRML, shi limba Burgenland croată fu băgată ân practică ca limbă ofitsială ân Burgenland mash după ună interventsia a Tribunalui Constitutsional, tu anlu 1990. Ună soi standardizată fu developată tu paralel shi indipident di Croată normala, shi Austria lji pricunuscu pi croatsălji ditu Burgenland ca ună minoritati reghională “autohtonă” cu multu chiro ninti di ECRML (Tractatul di stat 1955).

© Hrvatske Novine

© Marktgemeinde Stinatz

Tini shteai?

Hoara Stinatz/Stinjaki yiurtuseashti „Stinjačka svadba” (Stinatz Numta), tseremonia di numtă anvărtushită tu cari posnašnica (furtată, cu fustă shi cărună bună) shi staćilo (furtat, cu căciubă cu peană di păpushi shi lilici) u duc ânveasta shi gram-bolu la hanea locală, iu bănătorlji căntă shi gioacă căntitsli traditsionali Burgenland croatseshti. Numta di la Stinatz agiumsî tu componentsa a Patrimoniulu Cultural Imaterial UNESCO ali Umanitati tu anlu 2020.

Ti artista, Viktoria Ratasich:

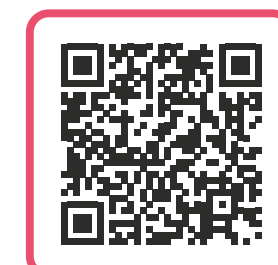
Clublu di Cusearea a crutsiljei feminin easti cumăndăsit di Viktoria Ratasich (Oberpullendorf, 1997). Băneadză shi lucreadză Viena. Ratasich ânveatsă Educatsia di Artă la Academia di Artă Musheată ditu Viena. Artista zburashti nai ma multu ti temili di feminism, limba shi uilisearea a mediili sotsiali. Modelul a ljei artistic easti prota sh-protă atsea tsi u anvarligheadză - diversitatea a persoanjlor, fapți ahoryea bănati, shi perspectivi a sotsietatiljei. Clublu di Cusearea a crutsiljei feminin easti parti ali tezăljei a ljei di masterat - proiectul ahurhi tu 2020, shi di atumtsea avu shi ună seria di workshopuri. Tu 2022, Ratasich shi Clublu a ljei di Cusearea a crutsiljei eara parti di Wienwoche (Săptămăna di Viena). Tu cirishar 2023, fu premiată di la tsentru croat (Hrvatski centar) cu premiul “Mini METRON” tră tinir ti lucru aljei. Tu martsu 2024, Ratasich amintă Premiul “Burgenländerin-Award” di la revista “Die Burgenländerin” ti categoria artă shi cultură.

Grailu vrut artistăljei:

“perje speci - onda reci” (“protă coatsi - dapoia zbură” / “minduia ninti că să zburashtsă”)

Cum s-fats ligătură cu artista:

Voices of Community:

1. Tyran, Katharina. (2022) The Croatian minority in Austria and their language. EJM Europäisches Journal für Minderheitenfragen, Band 15, Dezember 2022, Heft 3-4. <https://doi.org/10.35998/ejm-2022-00012>
 2. Zorka Kinda-Berlakovich, Andrea. (2014) “Sprachensteckbrief Burgenlandkroatisch”. Österreichisches Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Forschung.
 3. Krol-Hage, R. (Ed.), Schukking, A.F. (Ed.), Thomas, K. (Ed.), Robinson-Jones, C. (Ed.), & Tyran, K. (2022). Croatian: The Croatian language in education in Austria-2nd. (2nd ed.) (Regional Dossier series). Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.

4. Hentges, G. (2009). „Brücken für unser Land in einem neuen Europa”. In: Butterwegge, C., Hentges, G. (eds) Zuwanderung im Zeichen der Globalisierung. VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-531-91513-5_10
 5. <https://www.hrvatskicentar.at/>
 6. Zsivkovits, Elisabeth (2017). Ausgewählte Medien der burgenlandkroatischen Kultur und deren Auswirkungen auf die burgenlandkroatische Volksgruppe im Burgenland. Universität Wien <https://theses.univie.ac.at/detail/40747>

Ow Tasperghenegi Yeth Keltek

Turnari a ună Limbă Seltică:

- Cornish (Kernewek/Kernowek) easti ună soi di limbă tsi s-alānci tu Kernow/Cornwall, iu bārtsiri analti a alushtui dukiie sud-vest a Vasilia Unită (UK) li tsān largu vimturli-atseali vārtoasi di Okeanlu Atlantic. Cornish easti goală variantă di limbă RISE UP cari easti ună limbă riturnată shi ari comunitāts ma njits di zburātori di Cornish ān Londra, Cardiff shi tu lumea tută. Easti parti di lumachi a Selticāljei Brythonica ditu sud-vest, shi Cornwall fu pricānāscutā ofitsial ca ună ditu atseali shasi natsiuni Seltitsi di Congreslu Pan-Seltic, dupu eforturli al Henri Jenner, tu anlu 1904.
- Cornish fu nai ma vibrant tu perioada di Cornish di Mesi (AD 1200 - AD 1600) cāndu eara vāră 39.000 di zburātori. Aestu numir cādzu continuat după Rebelia ditu Cartea di placārii ditu 1548 - aproapea 4.000 di oaminji fură vātāmats di vāsilelu Eduard al VI-lea trā supunerea brutală a Cornishlor dupu nia-prukearea a lor a Cartea anglichească di Plācarii Comonal ca goală turlii legală di placārii. Scādzu shi di itia cā nu avea ună vivlii cornishā (cari fu tipusitā prota oarā tāsh tu 2011), xikea a un alfabet standardizat, migratsia cātā shi alargu di Cornwall shi ligāturli slāghiti anamisa di Cornwall shi Bretania (Brittany).
- Multsā ānvitsats au contributat la "dasserghyans Kernowek" („Revivenirea a cornishlu”) shi multsā au loatā shi numi bardicā seltitsi, ca cum Robert Morton Nance (Mordon - Chimati di amari) ān solidaritati cu identitatea lor cornishā icā selticā. Aproapea 70% ditu naulu lexicon cornish fu ditu zvmāri ditu documentili di la Cornishul Amānat shi di Mesi, aproapea 25% suntu āmpārmutati icā adaptati di la galles (Wales) shi breton, shi alanti 5% suntu di la anglicheashti - fāră s-acatsā tu isapi āmpārmutārli tu Cornish, di la latină icā greacă.
- Reghistrarea ditu anlu 2021 scoasi tu migdani cā tora suntu identificati 563 di persoane cari zburāscu limba cornishā, kiro tu cari un studiu ditu 2018 spusu cā alti zvmāri spun cā pisti 3.000 di persoane au nai ma ptsān niscānti shteri di converzari cornisheshti. Tu 2010, UNESCO lu alāxi ofitsial Cornish di la „chirut” tu „vulusit di chireari criticā” - ashi cum dzāsi Robert Morton Nance ninti ta s-moarā: „Un bārnu u scoasi Cornishlu pi cicioari. Tora-i un altu s-u facā s-imnā”.

Status a limbāljei?

Vasilia Unită (UK) ratifică ECRML. Tu 2002 Cornish fu pricunuscut sum ECRML shi ālji si deadi statut di minoritati di guvernul britanic tu 2014. Multi initsiatiivi, inclusiv Consiliul Cornwall, maxus Academia Kernewek shi Birolu a Limbāljei Cornishā, cum shi Consiliul Limbāljei Cornishā, shi organizatsiili di limbă cornishā shi locali, duc ma largu la crishtearea a limbāljei, ufilisinda-si len turlii di aprucheri. Cu carti shi filmi suntu publicati tu Cornish, ānflurisi sh-ună vibrantă stsenă di muzică traditsională shi arti, shi suntu faptsā gaerets di cafi dzuā ta s-u-nveatsā tu sculii. Un formular scris standardu (SWF) easti tu ufiliseari ditu 2008.

Tini shteai?

Ună cunjeari di mushuteatsā cornishā easti “pasty” - ună coaptā dultseami di crustā shcurtā, cu ună largă turlii di umpleari, dultsi shi nostimā. Aproapea tut puati s-bagā tu ună pasty, ashi cā s-dzātsea cā draclu canăoarā nu cutidza s-intrā tu Cornwall, di asparizma cā va s-agiungā s-hibā umplat tu pasty. Cu ună retseptā tsi s-toarnā la anjlji 1200, ună parti di mari simasii a pasty-lui easti mardzina a lui streasā. Leghenda dzātsea cā minerljii, dupu tsi u ufilisirā ca mănārā ti mājili a lor umti cu multu arsin, u arucā ta s-nu mata hrānească gnomilji - “ciucutari” tsi băneadzā tu mineri.

Ti artista, Lianne Wilson:

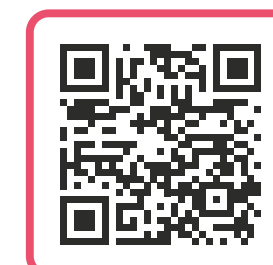
„Lianne easti ună artistā, scriitoarā, poetā, stāngashā, activista shi cronicā cu zori ta s-nu dzācā nu ti “nica un” proiectu. Ea-i multu-fāră njilā queer shi mul-tu-queer fāră njilā. Ea easti cu dizabilitāts, alumnānda cu CFS/ME, cu ună parti di anxiozitati. Vini di la luna-a “muntsālor” sh-di la bāłtsili di-alcopop dit Clay Country, Kernow. Ea băneadzā-n Cardiff, shi s-dusi la univerzitatea aclo. Tu 2023, Lianne fu adratā un Bibit al Gorsedh Kernow, loānda numa Niwlen Ster (“nebula”), numa pi cari u ufiliseashti tu mediul online. Lucreadzā ān Kernewek, ān anglicheashti shi niscānti ori ān galesh. Easti di trei ori amintātoarā a premiului Gorsedh Kernow trā anyrāpsearea a ljei di Kernewek; poezia a ljei fu publicatā tu lenu turlii di revisti. Amintata tu 1985, arta a ljei easti influent-satā di hauntologia di synthwave, ‘90 ficiori nostalgia shi glitch, niscānti ori adrati traditsional, niscānti ori dighital, di multi ori un mix. Arta a ljei easti un altu vehicul trā activismul a ljei: ma multu Kernewek cari easti ma dizghirdatu tu ma multi locuri vidzuti di ma multsā oaminji. Ea fatsi lucrī ti parmatii cu minduerli-a ljei, di cari ună parti-adunā paradz ti-agiutor un-alanta. Ea va ună limbă radicală, cu loc trā onan hag oll (un shi tuts) tu cari oaminjili s-poať s-băneadzā tutā bana ma s-vor”.

Grailu vrut artistāljei:

„An lavar koth yw lavar gwir: Ny vynn nevro dos ,vas a daves re hir; Bes den heb tavas re gollas y dir.”
Zboarāli-atseali vecjlili suntu un zbor di dealihealui, Pristi ună limbă lungā, pristi-ună mănā shcurtā, Ma omlu fār di limbā shi-u chiru vasiliea.

Cum s-fats
ligātūrā cu artistul:

Voices of Community:

1. Ferdinand, Siarl (2013) „A Brief History of the Cornish Language, its Revival and its Current Status,” e-Keltoi: Journal of Interdisciplinary Celtic Studies: Vol. 2, Article 6.
2. Sayers, D., Davies-Deacon, M., & Croome, S. (2019). The Cornish language in education in the UK. (2nd ed.) (Mercator Regional Dossiers). Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.
3. Mills, Jon (2010) Genocide and Ethnocide: The Suppression of the Cornish Language. In: Interfaces in Language. Cambridge Scholars, pp. 189-206. ISBN 9781443823999.

4. <https://www.cornwall.gov.uk/parks-leisure-and-culture/the-cornish-language/cornish-language-programme/cornish-language-office/>
5. <https://www.akademikernewek.org.uk/?locale=en>
6. <https://www.kesva.org/>

Pi sinurlu di dau lumi

Ti limbă shi comunitatea:

- Seto (Seto kiil') easti ună soi di limbă vernaculară tsi s-developă tu reghionlu Seto, Setomaa (ca „Loclu a tsilor dit Seto”), ti cari s-dzătsi că s-află „katõ ilma veere pääl”, „pi sinurlu a dau liumi”. Un kiro eara un reghion ahoryea ditu Imperiul Arusesc tsarist, dapoaia ună unită tu sinurlu a Ripublicăljei indipendentă Estonia ditu 1918, fu ampārtsatā anamisa di dauā Ripublits Sovietitsi tu 1944 - aproapea 75% agiumsi la SFR arus, iara 25% la SSR eston. După tsi Estonia amintā diznāu indipidentsa (1991) ampārtari armas, cā sinurlu di tora nu furā ratificati ofiisial di itia a disputiljei teritorial. Contactul transfrontalier easti greu di la invadarea ali Ucrainā di cātrā Arusii.
- Tora ari raporturi di aproapea 250 di Seto cari suntu nica tu Arusii, 4.000 tu Setomaa, shi 25.000 - 30.000 di zburători cu niscāntu shteari di Seto tu tutā Estonia, Siberia (tu cauza a unui hir di migratsie di aoa shi unā sutā di ani), shi tu alanta lumi. Relighia gioacă un rol importantu: andicra di vitsinji a lor ime-diatsi dit Estonia, Võro, Seto nu suntu Lutheranj, ama istoric ortodoxi di Estu. Festivitätsli a lor relighioasi yin după „vecljiul”, tsi va-s dzācā calindarea yudicā, shi unā ditu nai ma importanti traditsii a lor easti sārbbātorlu a bāsearicāljei localā cu unā measā deadun pi mirmintsāli di familia trā comemorarea a pāpānji-lor a lor tricuts.
- Tu contrast cu traditsia lutherānească a educatsia elementară populară, mash ptsān bārbats Seto loarā educari ān limba rusă, pānā cā educatsia publicā agiundzea sā hibā accesatā aoa shi unā sutā di anj, tsi cara cā ān estonā. Di ispeti a aesta fu prota sh-protā unā limbă orală, shi shtearea ti lumi s-tritsea cu zbor din bārnuri -la bārnuri. Aesta fu unā yishteari trā folclorishtilli fineshti shi estonitsi di la bitisita a seclu al XIX-lea shi ānclo, shi di atumtsea s-adunā unā amplā arhivā di versu poetic, cāntic shi folclor. Dit aestā epopā tsi u-adarā natsiunea “eepose-igatsus” (“vrearea trā unā epopee”) criscu shi rollu leghendar al „Vāsillelu Peko” cari fu adratu tu unā epopee di cāntātoarea Anne Vabarna ān colaborari cu folcloristul Paulopriit Voolaine.
- Punctu luminos tu ciclul anual contemporan Seto easti “Kuningriigi päiv” (“Dzua a Vasililjei”), cari atradzi anvārliga di 8.000 di oaminj cafi an - pi-aestā dzuā, Setomaa easti declaratā tseremonie „vasiliea”, Seto arta shi zanāts suntu yiurtusiti, shi Purtātorlu-atsel tseremon shi duh di-anlu, easti aleptu “ülem-sootska” (“Celnic Herald”), cari, ashi dzātsi leghenda, va s-ljea urnimii di la „Vasiljelu Peko” tu yisili-a lor.
- Dit greilji 1950 anj, horili Seto s-ampulisirā cu fudzearea a bānātorlor. Aclo iu avea vārā kiro pānā la 30 di farmi, tora nu ari ma multu di unā mnātā di oaminji. Cu tuti aesti, intereslu trā cultura shi reghionlu Seto pari s-creascā: protā grādinitsā pi limba Seto fu dishcljisā tu 2021, nali gheneratsii si hārsescu di nali institutsii pricum campu ti cāntari di Leelo, shi tu detseniili di ma nāpoi, tu Seto furā publicati unā seria di cārtsā.

Status a limbāljei?

Estonia nu simnā ECRML shi nu pricunoashti Seto ca limbă. „Estiona standardā” ari la fimeljlu varietāts estonitsi di Nordu, shi Seto (deadunu cu Mulgi, Tartu shi Võro) tsāni di lumachea estonā di Sud a alishte limbă fino-ugricā (ma ghini spusu, unā limbă finicā balticā). Limba Seto easti nai ma aproapea ligatā di Võro, ama ari unā unicā lexiconā shi pronuntsari, di influentsā rusā. Setonji adarā activ ligāturi cu alti comunitāts di limbă fino-ugricā ditu Arusii shi Scandinavia, ma Consiliul Seto declarā indignitatea a lui Seto tu 2017.

© Kristin Kuutma

© VisitSetomaa

Tini shteai?

Seto Leelo easti unā traditsia di cāntari polifonicā cu poezia metricā arhaicā tu limba vernaculară tsi s-fatsi di multi ori tu public di cāntātori cari poartā stranji traditsionali. Seto leelo fu angrāpsitā pi Lista Reprezentativā UNESCO a Patrimoniului Cultural Imaterial a Umanitatiljei tu 2009. Ari nai ma multu coruri feminini, shi improvizarea shi versurili suntu un semnu di ahoryea distinctsii - compositā pi unā temā datā, nai ma bunā cāntātoarā easti ncurunatā cafi Dzua a Vasililjei. Unā statuā di cheatrā analtā di 3 meatri di sculptorlu Elmar Rebane tu Obinita li yiurtuseashti aesti „Dadi a Cānticlu” cari u tsānurā eta tutā aestā arta a expresiiljei creativā.

Ti artista, Yyhely Hälvin (Põlva, 1993)

Hiu unā artistā vizual shi unā dascālitsā di artā ditu Setomaa, iu earam nai ma mari parti cāndu earam cilimeanā. Tut mistitsismul shi fisi unicā a lishte parti a li Estonia di Sud easti pānā tora aproapea di inimā amea. Vahi di ispeti cā dada mea easti unā artisanā shi pictoarā localā, ahurhii s-mi intereseadzā tut ma multu domenlu a artāljei. După tsi bitisii di la departamentu di animatsii a Acadimiljei Estonā di Artsā (2012, cum laude), mi interesii ti subiectili di educatsia shi amintai, pi shcurtu kiro, masteratlu tu aestā dumeni di la Univerzitatea di Tallin.

Tu lucrārili a meali s-veadi unā misticăturā di lāhtāri shi mushuteatsā, mi ariseashti s-adar shi priciuri dit mintea inconshtientā. Mi durescu confortabilā s-fac experimenti cu lenu turlui di materiali shi medii cum ti tipuseari shi zugrāfie, shi fotografii, loc ngljicios icā nica shi cheali. Ti mini easti important s-dau nāpoi tsiva trā comunitatea anoastā localā shi s-nvitsām cilimeanjli, pari s-hibā nai ma uidisitu ti mini. Nu easti mash spuneari a curiva tsi s-adarā, easti unā turlui di nvitsari di la cilimeanji. Ashi cā, mi-am turnatā ditu cāsābā, lucrānda, ān prezentu Põlva, ca dascālitsā di artā shi tu tut atsel kiro probescu s-hiu suflit di artistā.

Grailu vrut artistāljei:

Ar' harinõt, sôs pörgoh kah hää!

Ma s-ti-nvitsashi, sh-tu cātranji-i mushat!

Cum s-fats ligătură cu artista:

Voices of Community:

1. Kadri Koreinik: The Seto language in Estonia: An Overview of a Language in Context (2011) <https://phaidra.univie.ac.at/o:103768>
2. https://setoinstituut.ee/pdf/setomaa_unique_and_genuine.pdf
3. <https://www.visitsetomaa.ee/en>

4. <https://www.setomaa.ee/kogukond/en>
5. Robert Kaiser & Elena Nikiforova (2006) Borderland spaces of identification and dis/location: Multiscalar narratives and enactments of Seto identity and place in the Estonian-Russian borderlands, Ethnic and Racial Studies, 29(5), 928-958, DOI: 10.1080/01419870600813975
6. Kristin Kuutma. Creating a Seto Epic. (2004) Oral Tradition: 108-150.

Tsi?! Expozitsia pi cali RISE UP

Lom cathi un artistu di la cathi ună comunitati s-adară un lucru di artă cari comunică a mutritorlu un mesaj, ună imagina, ică ună ducleari pi cari va s-lu ampärtsească. Ca exemplu: artishtsălji fură ntribats: tsi va s-dzătsets a comunitatiljei avoastă? Tsi vrets s-lă spunets a oaminjlor nafoara di comunitatea avoastă? Shi alti ăntribări ti cari nă minduim deadun tu muabetsli tsi viniră. Prit RISE UP nvitsăm că ari multu ti shteari, ti aflari, ti exprimari, multi tsi nu li shtim. Prit aestă expozitsii n-adunăm deadun ta s-nvitsăm ti shi deadun cu alantsă... Tsi?! Hai s-dizvălim deadun.

Shi tini eshtsă ună parti importantă tu bana a unăljei limbă: avigljearea a ljei, ufilisearea a ljei, evolut-sia a ljei. Tsi tsă spuni expozitsia aestă? Tsi va nă dzăts tini? Yină shi spuni li experientsăli atali ali pa-reia RISE UP.